

Etelküzü, őseink hetedhétországa

Mióta CONSTANTINUS bizánci császár „De adminisztrando imperio” című nagybecsű és forrásértékű munkája kutatóink kezébe került, élénken foglalkoztatja szakembereinket a benne fellelhető *Ατελκουζου*, illetve *Ατελ και κουζου* (I. MORAVCSIK, Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 44, 47) magyar szórványemlék. Ezt a nagy érdeklődést az váltotta ki, hogy a más forrásokban sehol meg nem található *Etelküzü* adatban nyelvészeink és történészeink annak az utolsó őshazának a nevét vélik fölfedezni, ahol a magyarság közvetlenül a Kárpát-medencei honfoglalás előtt élt.

Igy nem csoda, hogy szinte áttekinthetetlen irodalma keletkezett a kérdésnek. BOROVSKY G. (EPhK. 13:195–202), korán megjelent írásától kezdve, VÉKONY G. (MNy. 82[1986]: 41–53) nemrég napvilágot látott elmélkedéséig, polcokat töltenek ki a tárgykörben készült cikkek, tanulmányok, ám ennek ellenére kielégítő és egyértelmű válasz mégsem született a felmerült problémákra. Mostanáig bizonytalanságban vagyunk az *Etelküzü* név eredetét illetően; azt sem tudjuk hitelérdemlegesen eldönteni, hogy valóban őshazát vagy valami mást jelölt-e ez a név, s végül kétségeink vannak afelől is, hogy földrajzilag hol helyezhető el a névvel jelölt terület, és meg lehet-e egyáltalán valahol húzni a hiteles határvonalat.

A felmerült súlyos problémák megoldásához, kétségkívül kevés a rendelkezésre álló használható forrásanyag, de szerintem ez még mindig csak a kisebbik baj. A nagyobbik abban a megcsontosodott szemléletben keresendő, melynek alapján a kérdést megközelítjük. Hosszú évtizedek óta nem teszünk mást, mint újra és újra körbejárjuk az *Etelküzü* név *Etel* előtagját, és mindig egy török etimonnál kötünk ki, mintha máshol nem volna kereskednivalónk. Meggyőződésem szerint ezen kell változtatni, ha kielégítő eredményt akarunk elérni a probléma tisztázásában.

Az *Etelküzü* név eddigi magyarázataiban csak egy ponton jutottak egységes eredményre kutatóink: a nevet *Etel* + *küzü* tagolásban minden szakember összetételnek tartja. Az elemek értelmezésében viszont már megoszlanak a vélemények. A *küzü* utótaggal kapcsolatban VÉKONY GÁBOR (MNy. 82[1986]: 41–53) a közelmúltban újította fel azt a már évtizedekkel korábban elvetett ötletet, mely szerint ez az elem a Volga folyó nevének egyik változata volna. Kutatóink többsége elutasítja ezt a lehetőséget, és tartja magát a TESz. magyarázatához, aminek értelmében a *küzü* névelem azonos fgr. eredetű *köz* főnevünkkel (l. i. m. *köz* a.). Ez utóbbi magyarázatot magam is kielégítőnek tartom és elfogadom.

Más a helyzet viszont a név *Etel* előtagjával. Kutatóink egyik csoportja, közöttük BENKŐ LORÁND-dal (MNy. 80[1984]: 389–419), azon a véleményen

van, hogy a névelemben a Volga (vagy Don) folyó török eredetű *Atil* neve rejtőzködik, s így az *Etelküzü* név úgy értelmezhető, mint a *Bodrogköz*, *Sárgköz* stb. földrajzi nevek. Kutatóinknak egy másik csoportja, közöttük HARMATTA JÁNOS-sal (l. uo. 420–430), azt vallja, hogy a név *Etel* eleme egy 'víz' jelentésű *etil* alakú török köznévvvel lenne azonos, és így az *Etelküzü* név úgy értelmezhető, mint a *Vizköz*, *Folyóköz* stb. földrajzi nevek.

E két magyarázatnak egyikét sem tudom elfogadni. Elutasításom indoka kettős. Egyrészt, feloldatlan hangtani problémával terheltnek találom mind a két változatot; másrészt kielégítő magyarázatot tudok adni a névelemre az ugor alapnyelvből.

A hangtani probléma, ami miatt nem tudom elfogadni a török származtatást, ott rejlik az *Etelküzü* nevet fenntartó forrásban. CONSTANTINUS ugyanis a Volga török nevét *Ατηλ* alakban adja meg, tehát a második szótagban *i* hanggal (l. MORAVCSIK: i. m. 40), míg a magyar szórvány két esetben is *Ατελκουζου* formában, tehát második szótagában *e* hanggal jelentkezik (l. uo. 44, 45). E nehézséget LIGETI LAJOS (A magyar nyelv török kapcsolatai... Bp., 1986. 405) megpróbálta ugyan egy feltételezett későbbi hangváltozással feloldani, de sikertelenül. Krónikáink *Etul* adata segítségével egy *i* > *ü* labilizációt még ki tudott mutatni, de a feltételezett *i* > *ë* nyíltabbá válást nem igazolták az adatok, minthogy azokban mindenütt *i* hang szerepel: *Ethil*, *Ethyl*, *ad Etiliam*. Úgy vélem, ha ez a helyzet az *Atil* tulajdonnév esetében, az *etil* köznévi esetében sem lehet másképpen. Ezek alapján bennem az a meggyőződés alakult ki, hogy CONSTANTINUS művében azért mutat hangtani eltérést a Volga török eredetű neve és a magyar szórvány, mert az *Atil* (és *etil*) nincs etimológiai kapcsolatban az *Etelküzü* névvel. Így tehát az egyeztetés valóban elvetendő, és valami más után kell kutakodni.

Szerintem az *Etelküzü* név *Etel-* elemében az ugor eredetű *hét* számnevünk képzős származékát kereshetjük. Bár népmeséink gyakran tartalmaznak valóságmagot, ehhez az elgondolásomhoz mégsem a tanulmányom címében is szereplő „hetedhétország” mesefordulat adta az ötletet, hanem inkább ANONYMUS gesztájának a *hetu moger* adata. Ha ugyanis a hét magyar törzset, illetve azok vezetőit lehetett összefoglalóan *hetu moger*-nak nevezni, miért ne lehetett volna ugyanezen törzsek szálláshelyeit is ugyanilyen módon megjelölni?

Fent jelzett egyeztetésemnek semmi akadálya nincs. Kutatóink kimutatták, hogy az irániaktól még az ugor korban **säptš* alakban átvett 'hét' jelentésű számnevünk a magyar nyelvben egy szabályos *s* > \emptyset hangváltozással **et* formára alakult, később pedig a *hat* számnevünk analógiájára egy szókezdő *h* hanggal *hét* alakot vett fel (vö. MSZFE., TESz. *hét*). Úgy vélem, hogy az *Etelküzü* név abban az időben alakult ki, amikor számnevünk még szókezdő *h* hang nélkül volt járatos, később pedig a megváltozott szófaj és funkció miatt elkerülte a kiegészülést. A hozzákapcsolódó *l* elem ugyanaz a deminutív képző lehet, ami a

fial 'mostohatestvér' jelentésű kihalt szavunkban van meg, és palatalizált formában ott rejtőzködik a *sávoly*, *zugoly* főnevekben. Mindezek alapján én az *Etelküzü* nevet 'hetecske köze' jelentéssel a honfoglalás előtti hét magyar törzs szálláshelyeinek g y ű j t ö n e v e -ként tudom számontartani.

Hogy az *Etelküzü* név nem egységes, pontosan körülhatárolható területet jelölt, hanem folyók mellékén szétszórt törzsi szálláshelyeket, azt nem csupán a fent megadott etimológia alapján lehet kikövetkeztetni, hanem az *Etelküzü* nevet fenntartó forrással is támogatható. Arról, hogy *Levédi* vajda a besenyő támadás elől *Etelküzü*-be távozik népével, CONSTANTINUS bizánci császár szószerint ezt írja: „...a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levédivel nyugatra ment lakni, az *Etelküzü* nevű h e l y e k r e” (kiem. tőlem B. L.) (I. MORAVCSIK: i. m. 44). Fontosnak tartom itt a kiemelt h e l y e k r e szó többeszmát, ami szerintem csak azt igazolhatja, hogy az *Etelküzü* névvel jelölt terület nem egybefüggő, hanem szétagolt törzsi szálláshelyek, ahogy azt az ugor etimológia is sugallja. E szétszórtság alapján talán az is elképzelhető, hogy az egyes törzsi szálláshelyek közötti „senkiföldje” alkalmanként idegen törzsek átvonulási útja is lehetett, esetleg hosszabb-rövidebb időre ideiglenes szálláshelyként is szolgálhatott számukra. Az ilyen közbeékelődés lehetőségét nincs okunk kizárni.

Mint nyelvész, nem érzem hivatottnak magamat arra, hogy az *Etelküzü* névvel jelölt törzsi szálláshelyek földrajzi helyzetét megpróbáljam megadni. Tegyük meg ezt az arra hivatott történészek! Kötelességemnek tartom viszont fölhívni a figyelmet CONSTANTINUS és IBN RUSZTA megállapításaira. A bizánci császár folyók nevének megadásával jelzi a besenyőknek azt az új hazáját, amit a magyaroktól foglaltak el, tehát *Etelküzü*-t (I. MORAVCSIK: i. m. 45). Ha a megadott folyók mindkét partját számításba vesszük, akkor ez az Al-Duna és Don közötti területet adja. Az arab történetíró viszont, valószínűleg egy valamennyivel korábbi állapotot tükrözve a Duna és a Volga közén jelzi a magyarság szállásterületét (I. GYÖRFFY, *A magyarok elődeiről...* Bp., 1986. 3. kiadás 88). A két forrásnak ez a megközelítő egyezése nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a IX. századra vonatkoztatva hiteles lehet a források megállapítása a magyar szálláshelyeket illetően.

Etimológiám szerint tehát az *Etelküzü* nem őshazánév. Ám azon az alapon, hogy egykori törzsvezetőink a saját szállásterületüket az *uruszág* névvel jelölték, nagyon ráillik *Etelküzü*-re a népmeséink „hetedhétország” formulája, mert őseink *Etelküzü*-je valóban *Hetedhétország* volt.

BALOGH LÁSZLÓ